

RUSKÁ LITERATURA 19. STOLETÍ A JEJÍ PROROCTVÍ

1

Nyní se dostáváme do jiného světa, do jiné duchovní atmosféry, do atmosféry velké ruské literatury 19. století. Tato literatura je největším pomníkem ruského ducha a získala celosvětový význam. Ale pro naše téma o pramenech ruského komunismu je důležitý jeden rys, který tvoří její pozoruhodnou jedinečnost. Ruská literatura je nejproročtější literaturou na světě, je plná předtuch a předpovědí, jsou jí vlastní obavy z hrozící katastrofy. Mnozí ruští spisovatelé 19. století cítili, že Rusko stojí nad propastí a řítí se do ní. Ruská literatura 19. století svědčí o probíhající vnitřní revoluci, o nebezpečně se blížící revoluci. Celé ruské 19. století, nejvýznamnější v ruské historii, pokud jde o tvůrčí rozkvět, bylo stoletím narůstající revoluce. Rozkol, rozpolcenost tohoto století přivedly ruské umění k největšímu vypětí. Ruská literatura v tomto století nebyla svým duchem renesanční. Záblesky renesance najdeme pouze u Puškina. Byl to zlatý věk ruské poezie. Tato renesance probíhala ve velmi úzkém kruhu ruské kulturní šlechty, pak se rychle vyčerpala a literatura se vydala po jiných cestách. Počínaje Gogolem se ruská literatura stává mentorskou, hledá pravdu a učí pravdu uskutečňovat. Ruská literatura se nezrodila z přemíry tvůrčí

radosti, ale z muk a mučednického osudu člověka a národa, z hledání všelidské spásy. To ovšem znamená, že hlavní motivy ruské literatury byly náboženské. Ruské literatuře jsou vlastní soucítění a lidskost, které ohromily celý svět.

Právě ruští spisovatelé kladli zvláště důrazně otázku, jak zdůvodnit lidskou tvořivost a kulturu, a vyslovovali pochybnosti o oprávněnosti kultury, stejně jako tomu bylo v různých proudech ruského sociálního myšlení. Souviselo to s psychickým založením, které utvářelo pravoslaví, psychikou, v níž přetrvával velmi silný asketický element, hledání spásy a očekávání jiného, vyššího života. Gogol, Tolstoj a Dostojevskij se psychologicky do značné míry shodují s Bělinským, Bakuninem, Černyševským, Pisarevem a narodníky sedmdesátých let, i když to jsou antimaterialisté a jejich tvorba je nábožensky zabarvená. Lidé na Západě téměř nikdy nepochybují o opodstatněnosti civilizace, taková pochybnost je čistě ruská a nevznikla u těch Rusů, kteří se dosud neúčastnili kulturního života, ale u těch, kteří často patřili k vrcholům kultury. Nejvýznamnější ruští spisovatelé nevěřili v trvalost civilizace, v pevnost základů, na kterých spočívá svět, takzvaný buržoazní svět jejich doby. Jsou zahlcení děsivými předtuchami blížící se katastrofy. Takový náboženský a sociální nepokoj evropská literatura nezná, odpovídá civilizaci více ustálené a vykrystalizované, více uspořádané, více samolibé a spokojené, více diferencované a roztříděné do kategorií. Rusům však byla vlastnější celistvost, totalita, a to jak v myšlení, tak i v umění a životě. Ruští myslitelé, ruští tvůrci velkého duchovního významu pokaždé hledali ani ne tak dokonalou kulturu, dokonalá tvůrčí díla, jako spíše dokonalý život, dokonalou životní pravdu. S tím je spojen realismus v ruské literatuře 19. století, který mnozí nechápou. Velká ruská literatura stojí na

druhé straně evropského klasicismu a romantismu. Byl jí vlastní realismus, ale nikoli realismus ve školním slova smyslu, nýbrž realismus v téměř náboženském smyslu, a ve svých vrcholech pak ve smyslu ryze náboženském. Je to realismus ve smyslu odhalení pravdy a hloubky života. Přitom Gogolovy postupy byly romantičtější a Tolstého klasičtější. Ruští spisovatelé neobyčejně hluboce zakoušeli tragédii tvorby tváří v tvář nevyhnutelnosti přetvořit samotný život, prosazovat pravdu v životě. Gogol i Tolstoj byli připraveni obětovat dokonalost svých literárních děl ve jménu tvorby dokonalého života. Ruští spisovatelé nejsou spoutáni konvenčními normami civilizace, a proto se dotýkají tajemství života a smrti, překračují hranice umění. Takový je Gogol, Tolstoj a Dostojevskij. Pouze Puškin kladl otázku umělecké svobody, nezávislosti básnické tvorby na „lůze“, čímž neměl samozřejmě na mysli lid, ale šlechtickou, úřednickou, dvorní společnost, která ho obklopovala.

Otázku společenského poslání umění, povolání spisovatele k sociální službě nastolil už Gogol. Chtěl to, co ruský komunismus vulgárně nazývá „společenskou objednávkou“. Velcí ruští spisovatelé byli ve své době osamocení, stavěli se proti společnosti, která je obklopovala, ale ani trochu nebyli individualisty z principu, různými způsoby hledali celonárodní, kolektivní, společné umění. Odhalováním nespravedlnosti existující společnosti, hledáním pravdy, plnila literatura své společenské poslání, které ve shodě s ruským duchovním založením bylo pro mnohé poslání nábožensko-sociálním.

Ruská poezie byla plná předtuch nadcházející revoluce, a někdy k ní i vyzývala. Puškin byl považován za pěvce imperátorského Ruska. A skutečně lze uvést mnoho důvodů, proč je možné Puškina v souvislosti s jeho názorem na svět

pokládat za stoupence státu a méně za rozkolníka než jiné ruské spisovatele. Pěstoval kult Petra Velikého. Inspiroval se velikostí Ruska. Ale po vydání veškeré Puškinovy poezie vyšlo najevo, jak mnoho revolučních básní napsal. Velmi se liší první a druhá polovina jeho literární činnosti. Je to zřejmé již z různého hodnocení Radiščeva. Puškin patřil ke generaci děkabristů, byli to jeho přátelé. Ale porážka děkabristů jako by ho přesvědčila o síle ruské monarchie. Puškin je rozdvojený, jako by měl dvě tváře. Miloval velikost a sílu Ruska, ale vášnivě miloval také svobodu. Choval ke svobodě velmi zvláštní lásku, která se lišila od lásky ruské inteligence. Je opravdovým pěvcem svobody.

*A ve vzrušeném spoléhání
ve svatou volnost doufáme,
na její příchod čekáme,
jak milý s milou na shledání.*

V Puškinovi jako by se na okamžik spojilo to, co u nás bylo vždy rozdělené – ideologie impéria a ideologie inteligence. Napsal o sobě:

*A dlouho milovat mne bude lid, pln vděku,
ježž dobrým citům jen jsem učil zpěvem svým.
Vždyť volnost volal jsem v tom našem krutém věku
a milost psancům ubohým.*

V básni *Vesnice* popisuje Puškin krásu a poezii ruského venkova. Najednou ale připomene nespravedlnost, otroctví, nevědomost, s kterými je spojeno kouzlo venkovského života, jež existovalo pouze pro privilegovanou menšinu. Báseň končí slovy:

*Zda uzřím, přátelé, svůj národ bez pout žítí,
zda uzřím, konečně že otroctví se řítí
po vůli carově, že prodírá se tmou
zář krásná svobody i nad mou otčinou!*

Ale nejzajímavější z hlediska Puškinova revolučního smýšlení je báseň *Volnost*.

*Chci světu zpívat o Volnosti
a z trůnu srazit zlo a hřích.*

V této básni jsou děsivá slova o carech:

*Tvůj, zlosyne, trůn proklínám,
tvou nenávidím samovládu.
Z tvých dětí zkázy radost mám
a blahořečím tvému pádu.*

Puškin cítil bujičskou živelnost ruského národa a předvídá možnost „ruské vzpoury nesmyslné a nemilosrdné“. Ani v nejharmoničtějším Puškinovi nelze najít naprostou harmonii, vnímal nezdravost, rozervanost a nespravedlnost imperátorského Ruska.

Naprosto ohromujícím dojmem však působí Lermontovova báseň *Předpověď*, která vyznívá už docela prorocky.

*Rok přijde, ó Rusko, v příštím tvém,
kdy z hlavy carů sletí diadém,
kdy lůzy láska k nim se změní v hněv,
kdy stravou mnohých bude smrt a krev,
pak zákon, pošlapán a potupen,
už nezaštítí dětí ani žen;*

*a v puchu mrtvol, vylézaje z nor,
se od vsi ke vsi bude plížit mor,
svým bledým šátkem bude kynouti
a hladem, Rusko, budeš hynouti.
Záplava rudá zbarví vlny řek
a povstane muž mocný v onen věk.
Ty pochopíš a poznáš, hledíc naň,
proč jilec nože svírá jeho dlaň,
leč běda! Na tvůj nářek, prokletí
a sten ti leda smíchem odvěti.
V něm všechno bude děs a mrak a zášť:
Ten chochol vlající, ten černý plášť...*

Tato svou formou romantická báseň, napsaná v roce 1830, předvídá hrůzy revoluce s téměř stoletým předstihem.

Ťutčev, třetí velký ruský básník, měl spíše konzervativní než revoluční světový názor. Měl však neustále pocit, že se na svět žene strašlivá revoluce. V podivném rozporu se svým konzervativně-slavjanofilským světovým názorem si Ťutčev jasně uvědomoval, že ve světě existuje chaotický, iracionální, temný noční živel. Háv apollinské harmonie a řádu, do kterého je svět zahalený, se mu jeví jako slabý a křehký.

*... Sirotkem člověk je a bez domova,
stojí tu nyní nah a bezmocen,
a před ním hloubka rozvírá se tmavá...
A jako dávno minulým už snem
teď jemu všechno světlé, živé zdá se,
a v cizím, nočním kraji temném
dědictví rodné poznává on zase.*

Nejen v přírodě, ale i v historii existuje tato chaotická, prudká živelnost. A Ťutčev předvídá historické katastrofy, vítězství chaotických sil, které převrátí vesmír. Ťutčev je konzervavec, který nevěří v pevnost konzervativních principů a základů. Vytváří reakční utopii, aby zachránil svět před chaotickou revolucí. Domníval se, že je možné využít křesťanství jako konzervativní síly. Jeho čistě politické básně jsou slabé, pozoruhodné jsou jen jeho kosmické básně.

Čelný představitel slavjanofilské školy Chomjakov nebyl žádný profét. Byl to veliký myslitel, ale velmi průměrný básník. Má však celou řadu ostře obviňujících básní, z nichž je patrné, že navzdory slavjanofilské idealizaci minulosti ho trápily velké historické hříchy Ruska. Věřil, že Rusko je povolane sdílet světu „tajemství svobody“, obdarovat ho „darem svaté svobody“. Rusko není hodno „vyvolení“, ale je „vyvoleno“.

*Ach běda! Kolik strašlivých
Hříchů na tobě spočinulo!
Tvůj úděl pln křivd černých,
Jhem otroctví jsi potupeno,
Plno bezbožné falše, otravné lži,
Mrtvé a potupné lenosti
A vši sprostoty!*

A Chomjakov vyzývá k pokání:

*Za všechny útrapy,
Za každou porobu,
Otců skutky temné,
Za hříchy v temnou dobu,
Za všechny bolesti rodné země,
Před Bohem milosrdenství a síl,*

*Modlete se, plačte, naříkejte,
Aby vám odpustil, odpustil!*

Obviňuje ruskou státnost z výjimečné záliby v materiální síle, tj. z nejpřízemnějšího pokušení. Porážku Ruska v krymské válce přivítal jako spravedlivý trest. Odmítal spatřovat poslání Ruska ve státní moci, požadoval uskutečnění spravedlnosti. V tom byl zajedno s inteligencí.

Gogola trápilo, že Rusko je posedlé duchem zla a lži, že je plné drštěk a tlam a je těžké v něm najít člověka. Je chyba vidět v Gogolovi satirika. Viděl metafyzickou hloubku zla, nejen jeho sociální projev. Dnes už neexistuje staré Rusko Gogolových časů s jeho krutými a nespravedlivými společenskými formami, neexistuje samoděržavná monarchie, neexistuje nevolnictví, neexistují staré nerovnosti. Ale v hlubším smyslu gogolovské Rusko zůstalo i v sovětském Rusku, také sovětské, komunistické Rusko je plné drštěk a tlam a je v něm pokřiven obraz člověka. I v sovětském, komunistickém Rusku existují Chlestakovové, Nozdrevové a Čičikovové, i v něm se obchoduje s mrtvými dušemi a revizor s falešným jménem nahání všem strach. Gogol nejlépe odhalil ducha lži, který trýznil Rusko. Sám prožil duchovní drama. Skličovala ho tíha zla, které ho obklopovalo, nikde nenacházel dobro, neviděl lidskost. Východisko hledal v křesťanském životě a své hledání vylíčil v knize *Vybraná místa z korespondence s přáteli*. Kniha vyvolala pobouřený protest Bělinského, který v ní spatřoval zradu humanistických, progresivních a svobodnilovných ideálů. V *Korespondenci s přáteli* však Gogol pochopil christianizaci života velmi úzkoprse a omezeně, v podstatě antisociálně, takže mohl být interpretován jako obhájce stávajícího systému až po nevolnictví. V *Korespondenci s přáteli* bylo mnoho zvráceného, reflektoval tu

protiklady a zvrácenost ruského života, ale kniha nevyprávěla o hloubce jeho vnitřního náboženského dramatu. V Gogolově povaze byl silný asketický prvek, pro Rusy charakteristický, a to ho dovedlo k odsouzení vlastní literární tvorby.

Nejvíce prorocký charakter má poezie počátku 20. století. Byla to poezie zániku, poezie konce celé epochy, navíc se silným prvkem dekadence. Avšak básníci viděli i úsvit. Symbolističtí básníci cítili, že Rusko se řítí do propasti. Na jedné straně je to děsilo, na druhé straně je to těšilo jako možnost nového a lepšího života. Symbolismus byl výrazem odtržení od sociální reality, odchodem do jiného světa. Ale zároveň si ruští symbolisté Vjačeslav Ivanov, Andrej Bělyj a Alexandr Blok, kteří trpěli samotou, přáli tvořit všelidové umění, snažili se překonat dekadentní estetismus, hledali společenskou objednávku, když použijeme sovětskou terminologii. Nejvíce prorocké byly básně o Rusku od největšího básníka počátku století Alexandra Bloka:

*Naslouchám burácení boje,
Hrdelním křikům Tatarů.
A v dálce vidím Rusko svoje
Zalité září požárů.*

V jiné básni z cyklu *Na Kulikovském poli* píše:

*A versty, srázy mňhají se. Konce není!
Stůj! Stůj! Kam pádíl kobyla?
Jdou ustrašené mraky, v nichž se tají hřmění,
A západ krví plá!*

Cit pro Rusko i neblahé předtuchy byly však nejlépe vyjádřeny v úžasné básni *Rus*.

*Žebrácká Rusi, Rusi moje,
mně jsou tvé chaty pochmurné
i větrem pění písně tvoje
jak slzy první lásky mé.*

*Pro tebe slzu neproleji,
sám nesu kříž a tíži svou.
Dej jakému chceš čaroději
svou hrdou krásu zbojnickou!*

*Nechť připraví ti oblouzení –
nezhyneš, budeš jako dřív,
jen mlhou starostí se změní
tvé krásné rysy ve tváři.*

*Co naplat! Přibudou ti muka –
smích se slzami trpět je...
Ty tatáž jsi: les, pole, luka
a pestrý šátek na hlavě.*

Je tu vyjádřena předtucha, že Rusko odevzdá „zbojnickou krásu“ čarodějovi, který mu „připraví oblouzení“, a spolu s ní je tu i přesvědčení, že Rusko nezahyne.

Andrej Bělyj, jiný symbolistický básník, v jedné básni volá: „Rozptyl se v prostoru, rozptyl se Rusko, Rusko moje.“ Básníci této předrevoluční doby byli mystici, apokalyptici, věřili v Sofii, v nová zjevení, ale nevěřili v Krista. Jejich duše nebyly obrněné, byly zranitelné, ale možná právě to je důvod, proč byli otevření vanutí budoucnosti, vnímaví k vnitřní revoluci, které si ostatní nevšimli.

Ruští spisovatelé 19. a 20. století cítili, že se nacházejí nad propastí, nežili ve stabilizované společnosti, v pevně

ukotvené civilizaci. Pro nejpozoruhodnější a tvůrčí Rusy byla charakteristická katastrofická životní filozofie. Pevná, stabilní, klasická kultura – se svými přehradami, diferenciací různých oblastí, se svými normami a s vědomím konečnosti, strachem z nekonečna – vůbec nepřeje předtuchám a předvídavosti. Taková kultura vytváří kolem duše kruhový a uzavírá ji před proudy přicházejícími z neznámé budoucnosti. Rusko si vypěstovalo eschatologickou duchovní strukturu obrácenou ke konci, otevřenou vůči budoucnosti, předvídací katastrofy, osvojilo si zvláštní mystickou citlivost. Západní duše byla příliš pevně uzavřená v civilizaci, ale u nás stále vzrůstala předrevoluční atmosféra. Rusko 19. a 20. století se radikálně liší od Moskevské Rusi. Moskevská Rus měla vlastní styl kultury, byla spoutaná jistými formami. Duše se ještě neprobudila. Neprobudila se ještě k myšlení, ke kritice, nepoznala ještě rozpolcenost. Při doteku se Západem proběhl v ruské duši opravdový převrat, a to převrat úplně jiným směrem, než jakým se ubírala západní civilizace. Vliv Západu na Rusko byl paradoxní, neboť ruské duši nevštípl západní normy. Jeho vliv v ruské duši naopak odhalil divoké, dionýské, dynamické, a někdy i démonické síly. Duše se zbavila okovů a objevil se dynamismus, v předpetrovské době neznámý. Nekonečnost úsilí západního faustovského člověka, člověka nové historie, se v Rusku projevila zcela zvláštním způsobem, po svém, což našlo geniální vyjádření v dílech Dostojevského. Střetlo se Rusko všední, z minulosti zděděné, šlechtické, kupecké a měšťanské, které podporovalo impérium, a Rusko inteligence, duchovně a sociálně revoluční, zaměřené na nekonečnost, hledající Obec budoucnosti. Tento střet uvolnil dynamické síly a vedl k explozím. Zatímco na Západě vzdělávání a kultura tvořily nějaký řád podřízený normám – i když to byl

samozřejmě řád relativní –, v Rusku vzdělávání a kultura bořily normy, odstraňovaly zdi, odhalovaly revoluční dynamiku. Reflekovala to vrcholná díla ruského umění, všichni ruští spisovatelé.

2

Vnitřní revoluce, která v Rusku probíhala, se nejvíce odrazila v tvorbě Dostojevského. Jiným způsobem se projevila u Tolstého. Tvorba Tolstého nebyla profetická, ale on sám představoval revoluci. Je zajímavé porovnat tyto dva největší ruské génie. Vztahy mezi uměleckým výrazem a vědomím jsou u nich protikladné. Dostojevskij je dynamický umělec, pravděpodobně nejdynamičtější na světě.¹ Vše je v něm pohroužené do roztavené, ohnivé atmosféry, vše je u něho v bouřlivém pohybu, nic není ustálené, nic není s konečnou platností zformované. Dostojevskij je dionýský umělec. Vypovídá o revoluci ducha, odhaluje dialektiku revoluce. Je v něm velmi silně přítomen prorocký prvek, dívá se do budoucnosti a mnohé v ní předvídá. Předvídá ruskou revoluci a odhaluje její ideje. Dostojevského uvědomělé ideje, vylíčené v *Deníku spisovatele*, však působí konzervativním dojmem, i když je to zvláštní konzervatismus, konzervatismus mísící se s revolučností.

Tolstoj vypovídá o ustáleném všedním životě s pevnými pravidly. Dostojevského romány jsou tragédie, romány Tolstého jsou eposy. Tolstému jako umělci není vlastní profétismus, nehledí směrem do budoucnosti. Dynamismus

1/ Viz moje kniha *Mirosozercanie Dostojevskogo*, YMCA Press, Berlín 1923 [česky *Dostojevského pojetí světa*, Oikoymenh, Praha 2000].

a profétismus Dostojevského vyplývá z toho, že ho zcela pohltl problém člověka, Dostojevskij je antropolog. V umění Tolstého - jeho román je nejdokonalejším útvarem světové literatury - je lidský život pohroužený do života kosmu, do koloběhu kosmického života. Dostojevskij je spjatý s dějinami, Tolstoj s vesmírem. Avšak dynamismus a prorocství jsou vlastní právě dějinám, nikoli vesmírnému životu. Rozumově byl právě Tolstoj revolucionářem, žalobcem nespravedlnosti v životě světa, anarchistou a nihilistou, bouřícím se proti světové historii a civilizaci s nebývalým radikalismem. Člověk by se neměl podřizovat zákonu světa, musí se řídit zákony Pána života, Boha. Tolstoj je v pozitivním smyslu opakem komunismu, neuznává násilí, je proti jakémukoli státu, odmítá techniku a racionální organizaci života, věří v božský základ přírody a života, hlásá lásku, nikoli nenávisť. V negativním slova smyslu je ale předchůdcem komunismu, popírá minulost, historické tradice, starou kulturu, církev a stát, neguje jakoukoli ekonomickou a sociální nerovnost, tvrdě vystupuje proti privilegované, vládnoucí třídě, nemá rád kulturní elitu. V ruském národnictví sedmdesátých let hráli nemalou roli „kající se šlechtici“. Ale v geniální tvorbě i v životě Lva Tolstého pokání vládnoucích tříd dosáhlo vrcholu. Tolstoj je celý prodchnutý myšlenkou, že život je v civilizované společnosti založen na lži a nespravedlnosti. Chce se s touto společností radikálně rozejít. V tom je revolucionářem, třebaže odmítá revoluční násilí.

Dostojevskij byl také revolucionářem, nehledě na konzervativní charakter mnoha jeho idejí. Neměl rád revoluční inteligenci a demaskoval ji především proto, že předvídal popření svobody ducha, ke které by vedla ideologická dialektika revoluce zcela založená na bezbožnosti. Ateismus podle Dostojevského nevyhnutelně vede k odmítnutí

svobody ducha. Je to patrné z vynikající dialektiky *Legendy o velikém inkvizitorovi* i z postavy Ivana Karamazova. V tom je celá originalita Dostojevského demaskování revoluční inteligence. Toto demaskování, které je tady u Dostojevského naprosto revoluční a svrhává velikého inkvizitora v každé církvi a státu, hájí svobodu ducha. V *Běsech* je prorokem ruské revoluce, mnohé předvídal, často však býval nespravedlivý. Dostojevskij je revolucionář ducha. Chce revoluci s Bohem a Kristem. Je nepřitelem ateistického socialismu, tohoto pokušení velikého inkvizitora, této zrady svobody ducha ve jménu chleba a štěstí, a nejméně ze všeho je obhájcem starého buržoazního světa. Je to také socialista vycházející z pravoslaví, socialista vzývající Krista. Budoval teokratickou utopii, která je negací starého světa, negací státu a buržoazního hospodářství. V tom je velmi ruský. Ke konci života se Dostojevskij rozzlobil a spojil se s reakčními živly, které ho nemohly pochopit. Ale oba, jak Tolstoj, tak Dostojevskij, se bouří proti nespravedlnosti zákonů, jsou prodchnuti ruským duchem „protizákonicí“, oba jsou odpůrci buržoazního světa a jeho norem. Oba, i když různými způsoby, hledají pravé křesťanství, odlišné od deformovaného historického křesťanství. Jak dílo Tolstého, tak Dostojevského mohlo vzniknout jen ve společnosti, která směřovala k revoluci, ve které se nahromadily třaskaviny. Dostojevskij hlásal duchovní komunismus, odpovědnost všech za všechny. Tak rozuměl ruské myšlenky kolektivity. Jeho ruský Kristus nemohl být přizpůsobený normám buržoazní civilizace. Tolstoj neznal Krista, znal jen Kristovo učení. Avšak hlásal ctnosti křesťanského komunismu, odmítal vlastnictví, odmítal každou ekonomickou nerovnost. Myšlenky Dostojevského i Tolstého jsou velmi blízké eschatologii, stejně jako každé revoluční myšlení. Jak Tolstoj, tak Dostojevskij

hlásají všelidskost - a to je ruská idea. Internacionalismus ruskou ideu všelidskosti, křesťanské univerzality, jen deformuje. Ruský národ je podle Dostojevského Bohem vyvolený právě proto, že je nositelem všelidské ideje, ideje všelidského bratrství. Dostojevskij měl k Západu rozporuplný postoj, miloval ho i nenáviděl. Rozpor byl také mezi univerzální a všelidskou idejí, za jejíhož nositele považoval ruský národ, a jeho ostrými nacionálními antipatiemi. Věřil, že světlo přijde z Východu. Partikularismus a nacionalismus, které byly vždy původnímu ruskému myšlení cizí, nebyly vlastní ani jemu. Nacionalismus byl vždy německou rostlinou na ruské půdě. Tolstoj i Dostojevskij jsou hlasateli univerzální revoluce ducha. Byli by zděšeni z ruské komunistické revoluce, která ducha popřela, i oni však byli jejími předchůdci.

Pokud jde o předtuchy a proroctví ruské literatury, velmi zajímavá a příznačná je postava Konstantina Leontěva.¹ Leontěv byl umělec, spisovatel a sociolog. Byl to zcela individuální myslitel a nepatří k žádné škole ani směru. Při zběžném pohledu je to reakcionář, ale jeho reakcionářství je romantické. Chce zastavit liberálně-rovnostářský pokrok, protože vede ke království maloměšťáků, k zániku mnohovrstevné a kvetoucí kultury. Pro Leontěva je i socialismus buržoazním královstvím, bezbarvým rájem na zemi, znamená nivelizaci a ztrátu individuality. Podobně jako revolucionář Gercen i reakcionář Leontěv vyhrotil otázku měšťáctví, typicky ruský problém. V Leontějevově životě je určujícím afektem nenávisť k buržoaznímu stylu. Nemohl snést fakt, že „apoštolové kázali, mučedníci trpěli, básníci zpívali, malíři malovali a rytíři zářili na turnajích jen proto,

1/ Viz moje kniha *Konstantin Leontěv (Očerk iz istorii russoj religioznoj mysli)*, Paříž 1926.

aby se francouzský, německý či ruský buržoaz ve svém ošklivém komickém oblečení oddával ‚individuálně‘ i ‚kolektivně‘ sladké zahálce na ruinách celé té někdejší velikosti“.

Leontěv je člověk italské renesance 16. století. Stal se ale mnichem, tajně složil řeholní slib a žil v Optinské poustevně pod duchovním vedením starého mnicha Ambrože. Leontěvovi byl vlastní vyhraněný estetismus. Hlavní je pro něj estetická hodnota. Do konce života v něm přetrvávala neurčitá dvojakost: byl mnichem obráceným k nadpozemskému světu, k nebi, i estétem obráceným k pozemskému světu, k zemi. Nechce, aby se křesťanský ideál uskutečnil v životě, nepřeje si nastolení sociální spravedlnosti, protože to chápe jako smrt krásy, jako ošklivost. Leontěvovo křesťanství je pesimistické a výlučně nadpozemské. Leontěv je v mnohém předchůdce Nietzscheho. Vůle k moci, aristokratismus, tragický životní pocit, vyhraněný estetismus, amoralismus, zaměření se na podmínky rozkvětu a úpadku kultur - to vše má Leontěv s Nietzsche společné. Pro naše téma jsou nejzajímavější Leontějeva proroctví o ruské revoluci. Jeden čas věřil, že v Rusku je ještě možný rozkvět originální, neburžoazní kultury, ale později se v ruském národu a v ruském poslání zklamal. Jde tak daleko, že začíná vidět jediné poslání ruského národa v tom, že z jeho hlubin vzejde antikrist. Již v osmdesátých letech cítí, že Rusko fatálně směřuje k revoluci, a předpovídá, jaká to bude revoluce. Komunistickou revoluci předvídal daleko přesněji a detailněji než Dostojevskij. Předpovídá, že revoluce bude tyranská a krvavá, že nebude liberální, ale komunistická, že v ní nebudou proklamována práva a svoboda a že bude potřena liberálně-radikální inteligence. Revoluce nebude humaní a přijdou jí vhod staré instinkty moci a podřízenosti. Ruský komunismus strhne východní národy a pustí se do

ničení buržoazního západního světa. Zničení buržoazního světa Leontějeva ani trochu netrápilo. Chtěl však zachránit zbytky ušlechtilé aristokratické kultury. Kvůli tomu se Leontějev chytá poslední možnosti, navrhuje ruskému carovi, aby zavedl komunismus shora. Leontějev v souladu s ruskou tradicí nenávidí kapitalismus a buržoazii. Jeho předtuchy a předpovědi provází pocit blížícího se konce světa.

V Rusku na konci 19. století vzrůstají apokalyptické nálady, nadto pesimistického zabarvení. Za tímto pocitem, že nastává konec světa a přichází říše antikrista, lze tušit pocit, že nadchází konec celé historické epochy, zánik starého světa. I tento pocit je dvojaký; smutný i veselý. Ruští spisovatelé, ti nejzajímavější a nejnámavější, se nechtěli smířit s tím, že Rusko se vydá banální západní cestou - buržoazní, racionalistickou, liberální a humanistickou. Svéráznou formu nabývají apokalyptické nálady u Vladimira Solovjova, největšího ruského filozofa. Filozofie Vladimira Solovjova, stejně jako veškerá původní ruská filozofie, byla křesťanská. Zpočátku budoval křesťanskou teokratickou utopii, hlásal svobodnou teokracii, věřil v možnost křesťanské politiky. Na rozdíl od Leontějeva chtěl uskutečnit křesťanskou pravdu v celé plnosti života. Je představitelem ruské všelidskosti, nepřitelem jakéhokoli nacionálního partikularismu. A také křesťanským univerzalistou, touží po sjednocení církví a jeden čas se přikláněl ke katolicismu. V prvním období své činnosti Solovjov křesťanství interpretoval optimisticky, chtěl ho spojit s pokrokem a humanismem, věřil v možnost rozvoje boholidství na zemi. Ale Solovjov zažil mnoho zklamání, stíhala ho jedna rána za druhou. Je nucen přiznat, že dějiny se vůbec neubírají směrem, který by vedl k vítězství křesťanské pravdy. Stále více pociťuje zlo, předtím vnímané jen slabě. Ke konci svého života se definitivně vzdává možnosti uskutečnit

univerzální svobodnou teokracii, přestává věřit, že by se mohla historie ubírat jiným směrem. Začne si myslet, že dějiny končí, že nemají žádnou budoucnost, že se vše vyčerpalo. Píše svou *Legendu o Antikristu*, v níž prorokuje antikristův brzký příchod. Sociální uspořádání lidstva na světě už nebude záležitostí křesťanství, nebude křesťanskou teokracií, bude to dílo antikristovo. Solovjov předvídá roli, kterou bude hrát panmongolismus, i nebezpečí, jež od žluté rasy hrozí Rusku a Evropě. Ani u Solovjova, stejně jako u Leontějeva, neznamenaají apokalyptické nálady a tušení konce nadcházejícího konce světa, ale konec historické epochy, předtuchu historických katastrof. Je to apokalypsa v nitru historie. Všichni cítí, že Rusko stojí nad propastí.

Pro ruské apokalyptické nálady má ohromný význam Nikolaj Fjodorov, který žil ještě na konci 19. století, ale význam a věhlas získal až ve 20. století. U Fjodorova se charakter apokalyptických nálad mění. Z náboženských myslitelů nejvíce směřuje do budoucnosti a apokalypsu chápe aktivně, nikoli pasivně. Nikolaj Fjodorov byl dlouhou dobu zcela neznámý a nedoceněný, a to navzdory tomu, že ho neobyčejně vysoko hodnotily největší ruské osobnosti, jako byli Lev Tolstoj, Dostojevskij a Solovjov. Fjodorov byl ruský podivín, originální člověk. Nebyl to žádný profesionální spisovatel ani filozof. Patřil k těm Rusům, kteří hledají spásu před zlem a utrpením, hledají Boží království a mají svůj plán spásy. Fjodorov věřil, že knihy se nemají prodávat, že je třeba je rozdávat, což velmi bránilo šíření jeho myšlenek. Ale teď, po revoluci, je mezi všemi ruskými náboženskými mysliteli 19. století populární jedině Fjodorov a v sovětském Rusku existuje celé fjodorovské hnutí. Je to pochopitelné. Nikolaj Fjodorov se považoval za pravoslavného křesťana, ale má velmi mnoho společných rysů s komunismem,

je předchůdcem moderního aktualismu. Ruské apokalyptické nálady byly dvojaké, byl v nich přítomen revoluční i reakční prvek, bezpochyby ale převládalo pasivní chápání apokalypsy. Ruský člověk cítil, že jím proniká mystický závan blížícího se konce, předvídal neodvratnou nadvládu antikrista, byl ve stavu očekávání, budoucnost v něm vyvolávala hrůzu. To, co prorokuje apokalypsa, dokoná se nad člověkem, nad národem, avšak člověk není při uskutečňování proroctví aktivním činitelem. Apokalypsa je chápána jako božské fátum, lidská svoboda tu nehraje žádnou roli. U Nikolaje Fjodorova se chápání apokalypsy dramaticky mění. Apokalyptická proroctví o antikristově říši, o konci světa a o posledním soudu Fjodorov chápe podmínečně, jako hrozbu. Nic fatálního v tom není. Pokud se lidé spojují pro „společný úkol“ vzkříšení, aby skutečně realizovali křesťanskou pravdu v životě, pokud v bratrském svazku budou bojovat proti živelným, iracionálním, smrtonosným přírodním silám, pak nevznikne říše antikristova, nenastane konec světa ani poslední soud, pak lidstvo bezprostředně vstoupí do života věčného. Vše závisí na aktivitě lidí. Také Fjodorov hlásá neslychanou aktivitu člověka, která by měla zvítězit nad přírodou, uspořádat vesmírný život, zvítězit nad smrtí a vzkřísit mrtvé. Tento „společný úkol“ předpokládá jako nezbytnou podmínku bratrské vztahy mezi lidmi, konec vzájemných třenic, sblížení lidí, ale k jeho uskutečnění může také přispět věda a technika. Nikolaj Fjodorov věřil, že technika, pokud ji ovládá bratrsky sjednocené lidstvo, dokáže dělat zázraky, dokonce i křísit mrtvé. Filozofii chápe projektivně. Vrstva vědců a akademiků, kteří představují čisté, z praktického života abstrahované znalosti, by neměla existovat. Rozdělení teoretického a praktického rozumu přináší zlo. Fjodorov se stejně jako Marx a Engels domnívá,

že filozofie by neměla svět jenom poznávat, ale také ho měnit, měla by vytvořit projekt záchrany světa před zlem a utrpením, především před smrtí jako pramenem veškerého zla. Samozřejmě, formulace problému smrti zásadně odlišuje Fjodorova od marxismu a komunismu. Život na světě je v moci iracionálních, živelných přírodních sil. Tyto síly je třeba regulovat, podříditi je rozumu a poznání, člověk je musí ovládnout.

Nikolaj Fjodorov vyzývá k tomu, aby lidé přestali bojovat mezi sebou a spojili se v boji proti živelným silám přírody. V tom se nepopíratelně shoduje s komunismem, třebaže na jiném duchovním základu. Fjodorov nenávidí kapitalismus daleko více než marxisté, považuje ho za výtvar marnotratných synů, kteří zapoměli na své zemřelé otce. Je také zastáncem kolektivismu, tudíž nepřítelem individualismu. Od komunismu však Fjodorova vzdaluje jeho křesťanská víra a vědomí dluhu vůči zemřelým otcům, s komunismem ho naopak sblížíje krajní aktivismus, víra ve všemocnost techniky, hlásání kolektivního, společného úkolu, nenávisť ke kapitalismu, projektivismus, totalismus ve vztahu k životu, tendence k regulaci a plánování v celosvětovém měřítku, popírání teoretického myšlení, spekulace odtržená od praxe, přesvědčení, že základem života je práce. Nikolaj Fjodorov byl svérázný komunista s pevnými náboženskými kořeny a s prvky nevyhraněného slavjanofilství. V jeho učení se realistické prvky mísí s prvky utopickými. Byl to typický ruský myslitel. U dnešních Fjodorovových žáků jsou křesťanské prvky oslabené, a naopak jsou posílené prvky technické, blízké komunismu.

Ruská literatura a ruské myšlení dokládají, že v imperátorském Rusku neexistovala jednotná celistvá kultura, že mezi kulturní vrstvou a lidem zela propast a že starý režim

neměl morální oporu. Kulturní konzervativní ideje a síly v Rusku neexistovaly. Všichni snili o překonání rozkolu a roztržky v té nebo jiné formě kolektivismu. Všechno směřovalo k revoluci.